

הרב יעקב דוד אילן

מראשי ישיבת כנסת יצחק חדרה

ומח"ס משא יד ד"ח

האם ניתן להניח תפילין לאחר שקיבל עליו תוספת שבת

נשאלתי מיהודי יקר שאירע לו אונס ולא התאפשר לו להניח תפילין במשך כל יום ששי, ורק לאחר שקיבל עליו את שב"ק, בתוספת שבת קודם השקיעה, התאפשר לו להניח תפילין. השאלה היא האם ניתן להניח תפילין לאחר שקיבל עליו את שבת קודש, אף באופן שלא ישאל על נדרו בתוספת שבת.

כתב הרמב"ם בהל' תפילין פ"ד ה"י: "זמן הנחת התפילין ביום ולא בלילה שנאמר מימים ימימה חוקה זו היא מצות תפילין, וכן שבתות וימים טובים אינן זמן תפילין שנאמר והיה לאות ושבתות וימים טובים הן עצמן אות" וכו'. הי"א: "מי שהניח תפילין קודם שתשקע החמה וחשכה עליו אפילו הן עליו כל הלילה מותר ואין מורין דבר זה לרבים אלא מלמדין את הכל שלא יניחו תפילין עליהן בלילה אלא יחלצו אותן משתשקע החמה, וכל המניח תפילין לכתחלה אחר שתשקע החמה עובר בלאו שנאמר ושמרת את החקקה וכו' מימים ימימה". הי"ב: "היה בא בדרך ותפילין בראשו ושקעה עליו החמה וקדש היום מניח ידו עליהן עד שהוא מגיע לביתו וחולץ" וכו'.

וכבר העירו האחרונים (ראה במצויין בס' המפתח ברמב"ם מהדורת פרנקל שם) בשיטת הרמב"ם, מה הסיבה לחלק שלעניין תפילין בלילה כותב הרמב"ם דרך לכתחילה אין מניחין בלילה, אבל אם כבר היו מונחין עליו מותר, ולעניין שבת דינו דאף אם היו מונחין עליו, אם הגיע השבת - כיון שקדש היום חולצן.

והנה, התוס' בנדה דף נא ע"ב (ד"ה ולבני מערבא) כתבו דאפי' להנך דס"ל דכשמוריד התפילין בשקיעת החמה דמברך לשמור חוקין, מ"מ כשמוריד בשבת אינו מברך כשמסלקן ע"ש עם חשכה, כיון דנפ"ל מקרא דאות יצאו שבתות ויו"ט שהן גופן אות ע"כ. ובתורא"ש ברכות מד, ב כתב: "דדוקא בתפילין שיש מצוה בסילוקן סמוך לחשיכה שייך לברך דאין ברכה אלא על עשיית מצוה". וצ"ע ביאור דבריהם, דמאי שנא דכשמוריד התפילין בשבת דאינו מברך, הא מ"מ הוי חוקה דתפילין.

ונראה לומר בזה דיש חילוק יסודי הדברים בין מה שמיעטה התורה מצות תפילין בלילה [למאן דאמר דלילה לאו זמן תפילין, והכי קיי"ל], ממה שאין דין תפילין בשבת. והחילוק הוא דגבי לילה הוי מיעוט בהל' תפילין, דנאמר מימים ימימה, ונאמר בזה דכל המצוה של תפילין היא ביום ולא בלילה, ודין זה נאמר לענין מעשה ההנחה דלא יניח אלא ביום, וכמש"כ הרמב"ם לדייק בלשונו דזמן "הנחת" תפילין היא ביום. משא"כ מה שמיעטה התורה שבת מתפילין מקרא דלאות על ידך יצאו שבתות שהן אות, עיקר המיעוט הוא מהל' שבת, דכיון דשבת הוי אות,

האוצר ◆ גיליון ל"א

א"כ במניח תפילין בשבת הוי זלזול באות של שבת. לפיכך, גם אם היו מונחין עליו התפילין קודם השבת חייב להורידן, כיון דבזה שהתפילין מונחים עליו בשבת הוי זלזול באות דשבת, ואין הזלזול במעשה ההנחה בלבד אלא במה שהתפילין מונחין עליו, ולכן דייק הרמב"ם הנזכר לעיל וכתב דשבת אינו זמן תפילין, ולא כתב אינו זמן ההנחה, כמו שכתב גבי לילה, אלא דאינו זמן תפילין בכלל, ולהכי גם אם היו מונחין עליו כבר - חולצין [ובאו"ז בהל' תפילין סימן תקפט כתב: יצאו שבתות ויו"ט שהם גופן אות, פי' רבינו אליקים דכתי' ביני ובין בני ישראל אות היא, ע"א שהן גופן אות שנהר סמבטיון ומעלה בזכורו מוכיחין שנח בהם]. וכבר עמדתי על כך בספרי משא יד ח"א בפ' בא, וכאן נוסף דברים שנתחדשו בענין.

הנה, כתב הלבוש בסימן לא, וז"ל: וכל המניח תפילין בהם לשם מצות אות הוא מזלזל באות שלהם ועבירה גדולה היא בידו שאינו רוצה לקבל אות ההוא שנתן לו הש"י ביום הזה ובוחר לו אות אחר וכו' עי"ש עוד בזה. וכ"ה לשון המכילתא סו"פ בא דלא יתן אות בתוך אות, ולהדי' מבואר כמש"כ. אמנם, מלשון הלבוש משמע דרק בלובש תפילין בשבת לשם אות אסור, אך בקר"א מנחות לו הביא מהזהר דגם בלובש בלא כוונה בשבת עובר. [והב"י בסימן ל ס"ג כתב דהא דקתני במנחות לו דביוצא לדרך מניחם קודם השכמה אתי כמ"ד לילה זמן תפילין, ולהכי הר"מ, לשיטתו, השמיט ברייתא זו כיון דפסק דלילה לאו זמן תפילין. ועי' בקרי"ס שם מש"כ בד' הר"מ אם במניח אחר שקיעה"ח אסור מהתורה, ומלשון הש"מ במנחות שם משמע דאסור מהתורה גם במניח לשומרן, וכ"כ הכס"מ (תפילין פ"ד הי"ב) ובהגר"א (סימן לב) בדעת הרמב"ם. אך יל"ע, דאמאי עובר בלאו, והא אינו מכוין למצוה אלא לשומרן, וראה בבית הלוי (ח"ג סימן נא אות ב). והשאג"א בסימן מג נקט בדעת הרמב"ם דהמניח בשבת ויו"ט עובר בלאו, כמו מניח בלילה, וכ"נ בהגר"א (סימן שא ס"ז), וע"ע ברדב"ז (ח"ה סימן אלף תרצג)].

וכדברינו נראה בט"ז בסי' כט וז"ל: "ונ"ל לומר דאין אנו נותנים הודיה להי"ת אלא על מה שקדשנו במצוה שנתן לנו והזהירנו בפירוש עליה דהיינו ושמרת, אבל האיסור לדידן מכח שהגיע עלינו קדושת שבת ונסתלקה קדושת תפילין, והרי בלא"ה אנו מברכים על קדושת שבת וממילא נסתלק קדושה אחרת" ע"כ. ומלשון הט"ז משמע דזה תליא משעה שבירך על השבת, דאז פטור מתפילין. וע"ע בפרי יצחק סימן ד. ואפשר דיש לכך נ"מ במניח תפילין בשבת שלא לשם מצוה אם אסור, ובמ"ב סימן לא סק"ה דן בזה עי"ש, וע"ע בשו"ת משיב דבר (ח"א סימן ו).

ונביא את לשונו של הסמ"ג במ"ע ג, שכתב וז"ל: "כל אדם מישראל אינו יהודי שלם אא"כ יש לו שני עדים שהוא יהודי, הלכך בשבת ויום טוב שנקרא שבת, נקרא אות, פטור אדם מלהניח תפילין כי די לו שיש לו שני עדים שהוא יהודי עדות שבת ועדות מילה, אבל בחול חייב כל אדם להניח תפילין כדי שיהא לו שני עדים אות תפילין עם אות המילה, וכל מי שאינו מניח תפילין אין לו כי אם עד אחד שהוא יהודי וכו'". ועל פי דברי הסמ"ג מובן מאוד מה שנתבאר, כי הנחת תפילין בשבת היא פגיעה באות של שבת קודש. וראה בתוספות השלם עה"ת (מהדורת גליס בפ' בא יג - ט) שכתב: "וא"ת אי ממעטינן שבתות וימים טובים שהן גופן אות נמעט נמי כל ישראל שהן נמולין ולא יניחו תפילין לפי שעל המילה כתובה אות ולא יניחו רק אותן שאין נמולין כגון קטן שמתו אחיו מחמת מילה שאינו נימול, וי"ל דלהכי נמעט שבתות וימים

טובים שאות שלהם כתוב בהם יציאת מצרים כמו באות של תפילין למעוטי מילה דבאות דידה לא כתיב יציאת מצרים" עכ"ל [וראה עוד בדברי ר"ת בפירושו על התורה]. ומבואר בקושייתם דהשו"ט היא דע"י האות דתפילין פוגע המניח באות דמילה, וכדין תפילין בשבת, דמה"ט אינו מניחן בשבת.

ובתרוה"ד (פסקים ח"ב סימן קח) העיר השואל חידוש עצום, דלדברי הסמ"ג הנ"ל יהא הדין דבמתו אחיו מחמת מילה, דל"ל אות דמילה יניח תפילין בשבת. והתרוה"ד תי' דאין למדין הלכה מדברי אגדה וכו'. והו"ד בפרמ"ג בסימן כט. עכ"פ משמע בתרוה"ד דהנידון דאין תפילין בשבת הוא משום דפוגע בזה באות של שבת. אמנם, בשו"ת הרדב"ז הנ"ל מבואר דגם ערל שמתו אחיו מחמת מילה מקרי בן ברית, וא"כ אית ליה האות דמילה.

ובזה מבוארים היטב דברי התוס' בנדה שהבאנו, דדוקא כשמסלק התפילין בלילה, דאיסורן הוא מחוקת התפילין, לכן שייכת בזה הברכה של לשמור חוקיך, אבל במסלקן קודם השבת, כיון דאיסור תפילין בשבת הוא מהל' שבת, ל"ש ברכה דלשמור חוקיך, דזה אינו מהלכות חוקה דתפילין, אלא מהלכות שבת קודש.

ולפי המבואר יש ליישב את סוגית הגמ' במס' זבחים יט. דדנה שם הגמ' אם תפילין חוצצין בלבישת הבגדי כהונה, אם נאמר דהתפילין הוי כגופיה וממילא אינו חוצץ בדין לבישת בגדי כהונה, או נימא דכיון דלילה לא הוי זמן תפילין לא הוי כגופיה ולהכי חוצץ עי"ש. והקשה השפת אמת שם דנימא דחוצץ דל"ה כגופיה מחמת דאינו מניחן בשבת, ולמה הזכירה הגמ' רק את הסברא דתפילין לא הוי כגופיה מטעם דאינו מניחן בלילה. אכן, לפי המבואר י"ל דדוקא נקטה הגמרא לילה, דל"ה זמן המצוה של תפילין, וזו סיבה לומר דהתפילין ל"ה כגופיה, אבל לענין זמן דשבת, כיון דמצד התפילין שייכת המצוה גם בשבת ורק כיון דהוי זלוול בשבת להכי אינו מניחן, מש"ה זו אינה סיבה לומר דהתפילין ל"ה כגופיה, שהרי החפצא של מצות תפילין שייך גם בשבת וכמבואר.

והנה, ראיתי הערה נפלאה בס' חמדת ישראל לבעל הכלי חמדה (ח"ב דרך החיים תשובה ה) שהעיר דמאי מעליותא בקבלת תוספת שבת, והא ע"י שמקבל את התוספת מפקיע הוא את עצמו ממצות תפילין. ולפי המבואר ניחא, דבמקבל עליו תוספת שבת אין זו הפקעה ממצות תפילין, אלא דאם כבר קיבל שבת ויש עליו את האות דשבת, שוב אין הוא צריך את האות של תפילין, ואדרבא אם מניח התפילין הרי הוא זלוול באות של שבת וכמבואר לעיל.

אכן נראה לחדש איפכא, דהאות דשבת הוא רק בזמן דשבת עצמה, דקבועה וקיימא, אבל מי שמקבל עליו תוספת שבת עדיין לא קיים האות דשבת, שהיא קבועה וקיימת מזמן שחלה שבת בזמנה. ולפ"ז יש לדון דאולי אפשר להניח תפילין גם בזמן שקיבל האדם עליו תוספת שבת, שהרי בכך אין הוא מזלוול באות של שבת, כי עדיין לא הגיע זמן האות של שבת. ולעיל הבאתי מהאו"ז, דשבת הוי אות שנהר סמבטיון ומעלה בזכורו מוכיחין שנח בהם, ומסתבר דהסמבטיון שובת בזמן שבת הקבועה וקיימת בזמנה ממתן תורה, ולא בתוספת שבת.

ועי' בבאור הלכה בסימן שד"מ (ד"ה אפילו) שכתב גבי הולך במדבר וא"י זמן שבת דישובת ביום השביעי לפי חשבוננו, דחייב להניח ביום זה תפילין, ועי"ש שכתב לענין חולה דכיון דאסור

בשאר מלאכות הוי שבת עליו ופטור מתפילין וכו', ולפ"ד י"ל דכיון דהאות דשבת הוא דווקא בזמן דשבת דקבוע וקיימא, וא"כ בהולך במדבר אף דשומר שבת, מ"מ יכול יהיה להניח תפילין, כיון דל"ל את האות דשבת. אולם, בחולה אף דשבת דחוייה אצלו, מ"מ האות דשבת קיים לכלל ישראל, ובודאי הוא יהיה פטור מתפילין. ולפ"ז, לענין תוספת שבת י"ל דכיון דלית ליה האות דשבת ה"נ ליכא גבי הפטור ממצות תפילין [והמ"ב שם כ' דמ"מ בשעה שמתפלל מוסף לא יהא עם התפילין, דהוי תרתי דסתרי].

ובזה ניחא מש"כ המיוחס לרמב"ן באמונה ובטחון פכ"א, דלכך דוחה שבת את מצות תפילין כיון שכבר התחילה השבת בשעה שאין מצות תפילין נוהגת והיא בלילה וכו'. והיינו, דכיון דהאות דשבת קדמה מש"ה ע"י התפילין הוי זלוול באות של שבת. וכך מבואר בלשונו של הט"ז בסי' כט סק"ב בשם הב"י. אך צ"ע, דנ"מ בתוספת שבת, דאז שייכא תפילין, אלא מוכח מכאן שאפילו בתוספת שבת אין חיוב תפילין. וזה שכתב הרמב"ן דכשהגיע שבת בלילה ל"ה זמן תפילין. ומלשון הרמב"ן שכיון שהתחילה השבת בשעה שאין נוהגת תפילין והיא בלילה, משמע דכברינו, דבתוספת שבת, שהוא עדיין יום, ה"נ אפשר להניח תפילין, ורק בלילה אין תפילין נוהגת ואז קדמה שבת. וממנ"פ, אם נימא דבתוספת שבת איכא אות דשבת שוב יהיה פטור מתפילין מחמת דיש לו כבר אות דשבת, ואפי' אם לא הניח תפילין ביום מ"מ כעת הוי זמן פטור מתפילין, כיון דיש לו אות דשבת.

[יש לציין כי יש דיון נוסף אם מי קיבל עליו תוספת שבת הדבר נחשב כאילו כבר נגמר יום ששי וכגון לספירת נקיים וכן לגבי ספה"ע, וכן הט"ז דן בקיבל תוספת לחג שמיני עצרת דלא ישב בסוכה, וכן יש לדון במוהל שכבר קיבל תוספת שבת אם יכול למול מילה המחוייבת ביום ששי, והדברים ארוכים ואכמ"ל].

ובעיקר מש"כ לעיל מלשון הרמב"ם דזמן הנחת תפילין הוא ביום, הנה בס' צפנת פענח בהל תפילין פ"ד כתב דגבי תפילין ש"י המצוה היא ההנחה או הקשירה אבל בש"ר המצוה שיהיה מונח עכ"ל. ונראה דיש בזה נ"מ למבואר במנחות שם, דבהניח קודם עה"ש דכשיגיע זמן ממשמש בהם ומברך, דחשיב עי"ז הנחה (ראה במיוחס לרשב"א שם), ואפשר דצריך למשמש רק בש"י, דבהם יש את המצוה דקשירה והנחה. וכך מדויק בלשון הכתוב "וקשרתם" לאות על ירך "והיו" לטוטפות בין עיניך, וכ"נ בלשון הר"מ בהקדמתו בריש הל' סת"ם שכ' מ"ע "להיות תפילין" על הראש "לקשרם על היד" (אולם עי' בסה"מ מ"ע יב יג וברמזי המצות), וכ"כ בקר"א מנחות שם, דלהכי בש"י נוסח הברכה להניח דנאמר בהם חיוב ההנחה בפירוש, אבל בש"ר נאמר והיו לטוטפות ולא נאמר חיוב הפעולה בפירוש. ובר"מ בסה"מ שם ובהל' תפילין מנה ש"י וש"ר לשתי מצוות, וכ"ה במיוחס לרשב"א, ודלא כבה"ג דהוי מצוה אחת. ובס' המכריע כ' דש"י וש"ר שתי מצוות הן ולהכי מברך עכאו"א ברכה בפ"ע. ובתש' הרמב"ם בפה"ד סימן ט כ' דשתי מצוות הן ואין מעכבות זא"ז והואיל וענין שתי המצוות ענין אחד הוא מברך אחת שענין שתיהן הוא הזכרון שנאמר למען תהיה תורת ה' בפיך. וע"ע מש"נ בהערותי על השיטה מקובצת מנחות שם (מהדורת תשל"ח, ובמהדורה החדשה ש"ל על ידי בס"ד בשנה זו ע"י מוסד הרב קוק), ואכמ"ל בזה.

ולסיכום, נראה להציע לפני הרבנים הפוסקים, דבשעת הדחק, מי שלא הניח תפילין ביום ששי, והתאפשר לו להניחן רק לאחר שקיבל עליו תוספת שבת, שאף אם אינו רוצה לישאל על התוספת שבת שקיבל עליו, יכול עדיין להניח תפילין קודם השקיעה.

